

АБАДИЙ ДЎСТЛИК ВА АДАБИЙ АЛОҚАЛАР

ГУЛБАҲОР АШУРОВА

Филология фанлари номзоди, доцент

*Суйласин минг йиллик муйсафид тарих,
Бу дўстлик билганми, шубҳа гумонни.
Низомий болидан ҳалво пиширмиш,
Навоий забт этиб туркий жаҳонни...*

*Абдулла Орипов
("Озарбойжон" шеъридан)*

Тарихимиз зарварақлари ўзбек ва озарбайжон ҳалқларини тили, анъана ва урф-одатлари бир-бирига нечоғли яқин эканлигидан гувоҳлик беради. Бугун эса икки мамлакат жамияти бу маданий ришталарни умумий кадриятлар сифатида қадрлаб, уларни мустаҳкамлаб келмоқда. Буни кўплаб сиёсий, иқтисодий ва маданий жабҳаларда кўриш мумкин.

Миллий адабиётларнинг тараққиёти маълум бир тадқиқот объекти сифатида кўздан кечирилганда, келиб чиқиш эътибори билан бир-бирига яқин, қардош халқлар ўртасида ўзаро адабий таъсир ва алоқа муаммоларининг жуда теран тарихий илдизларга молик эканлиги аён бўлади. Озарбайжон халқининг турли халқлар билан адабий алоқалар тарихи қадим замонларга бориб тақалади. У ҳудудий жиҳатдан Кавказ, лисоний қардошлигига кўра Ўрта Осиё ва бошқа турк-татар, форс тили ҳоким бўлган даврда эса форс-тожик халқлари билан ҳамisha алоқада бўлиб келган.

Асрлар мобайнида давом этиб келган урф-одат ва анъаналари, адабиёти, фалсафаси, меъморчилиги, мусиқаси, санъати, маданияти, тарихи, тили жиҳатидан озарбайжонликлар ўзбек халқига жуда яқиндир. Ушбу халқларнинг бир-бирига яқинлаштирган умумий ва ўхшаш жиҳатлар уларнинг тили ва адабиёти ҳамда маданиятида кенг намоён бўлади.

Адабиётшунослигимизда Озарбайжон – рус, Озарбайжон – грузин, Озарбайжон – украин, Озарбайжон – Доғистон адабий алоқалари мавзусида бир қатор илмий тадқиқот ишлари қаламга олинганлиги илмда маълум. Бугун Ҳайдар Алиев номидаги Озарбойжон маданият маркази раҳбари **Самир Аббасов** раҳбарлигидаги лойиҳа: **“Озарбайжон ва ўзбек адабий алоқалари”** (совет даври) номли китобнинг китобхонлар кўлига етиб бориши эса адабиётшунос Ғуломхусайн Алиевнинг “Озарбайжон – ўзбек адабий алоқалари (1920 – 1960)” номли номзодлик диссертацияси асосида амалга оширилди. Ушбу китоб Ўзбекистонда илк бор илмий жамоатчилик

ва кенг китобхонлар эътиборига ҳавола этилаётганлиги муҳим аҳамиятга молик ишдир. Асарни озарбайжончадан **Усмон Қўчқор** таржима қилган. Бадиий маслаҳатчи Халқаро “Олтин қалам” мукофоти соҳиби **Қулу Кангарлидир**. Мазкур мавзу Озарбайжон адабиётшунослигида илк бора бу қадар кенг илмий-назарий шаклда, тизимли равишда ўрганилган. Китоб бой фактик материали, мавзунинг юксак бадиий-эстетик даражаси, таҳлил тилининг илмий-фалсафий жозибадорлиги билан эътиборни жалб этади.

Китоб шўролар даврида ёзилгани учун ҳам унда ўз даврининг мафкуравий таъсири сезилиб туради. Лекин унда Озарбойжон ва ўзбек халқларининг адабий, ижтимоий, маданий алоқалари тарихига оид шу қадар бой материаллар жамланганки, улар бу икки халқнинг ҳар қандай шароитда ҳам дўстлик, қардошлик алоқаларини муттасил ривожлантириб, бир-бирини бойитиб борганлигидан далолат беради. Шу боис ҳам зукко китобхон асар юзидаги мафкуравий пардани очиб, унинг тўқ мағзини ажратиб олади деган умидда китобни деярли ўзгартишларсиз чоп этилиб, кенг жамоатчилик ва китобхонлар ҳукмига ҳавола қилинди.

Муаллиф озар – ўзбек адабий алоқалари мавзусини қадимий даврлардан бошлаб 60-йилларга қадар тадқиқ этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Унда Озарбайжон – ўзбек адабий алоқаларини шўролар даври билан чеклаб, адабий алоқаларнинг ушбу давридаги тараққиёт муаммоларини мумкин қадар ойдинлаштиришга ҳаракат қилган.

Тадқиқотнинг биринчи бўлимида қадимги давр адабий алоқалари ҳақида қисқача маълумот берилганлиги мақсадга мувофиқдир. Ғуломхусайн Алиев мазкур бўлимнинг ёзилишида рус олимларидан Е.Э.Бертельс, озарбайжон олимларидан Ҳамид Орасли, Мирзоға Қулузода, Юсуф Зиё Ширвоний, Паноҳ Халилов ва бошқаларнинг илмий асарларидан фойдаланган. Озарбайжон – ўзбек адабий алоқаларидаги ўзаро таъсир масалаларини ойдинлаштирмақ учун ўзбек тили ва унинг қоидаларини билиш, хусусан, эски ўзбек ёзуви ва Навоий асарлари тилини тушуниш муҳим аҳамиятга эга эканлиги аён ҳақиқат.

Ғуломхусайн Алиев ўз тадқиқот ишида ўзбек адиблари ва адабиётшуносларидан Ғафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода, Воҳид Зоҳидов, Воҳид Абдуллаев, Иззат Султон, Ҳоди Зариф, Ғулом Каримов, Натан Маллаев, Юсуф Султонов, Абдуқодир Ҳайитметов, Эргаш Рустамов, Тўхтасин Жалоловлар билан яқиндан ҳамкорлик қилганлигини гувоҳи бўламиз.

Озарбайжон – ўзбек адабий алоқаларининг совет даврига оид бир қатор илмий тадқиқот масалаларининг изоҳида Паноҳ Халилов, Лазиз Қаюмов, Озод Шарафиддинов, Мамажон Раҳмонов, Маҳбуба Қодирова, Суйима

Ганиева, Гаффор Мўминов, Муҳаммад Шарипов, Ботирхон Валихўжаев, Шавкат Шукуров, Саттор Ҳайдаров, Аҳмад Алиевларнинг, шунингдек, Тошкент, Самарқанд университетлари, Бухоро, Андижон, Наманган педагогика институтларидаги адабиёт кафедраларининг катта ёрдам берганликлари муаллиф томонидан қайд этиб ўтилган. Муаллиф айнан улар воситасида Озарбойжон ва ўзбек халқлари ўртасидаги адабий-маданий алоқаларнинг мустаҳкамланишида шахсан иштирок этган инсонлар билан учрашиб, ҳатто матбуотда эълон қилинмаган бир қатор маълумотларни ҳам тўплаган.

1920 – 1960 йилларни ўз ичига қамраб олган адабий алоқаларни тадқиқ этиш ўз даври учун янги ҳодиса сифатида кўринади. Мазкур китобда озарбайжон ва ўзбек адабий алоқалари турли даврлардаги кўринишлари орқали бу халқлар адабиётининг назарий муаммолари, ўзаро алоқалари масаласи, миллатлар ўртасидаги адабий муносабатларнинг тарихий илдизлари ёритиб берилган. Ушбу масалаларни тадқиқ этишда муаллиф Озарбайжон ва Ўзбекистоннинг давлат архиви, Самарқанд Давлат университети қўлёзмалар фонди, Ўзбекистон Фанлар академияси Беруний номидаги Шарқшунослик институти архиви, Озарбайжон Давлат китоб палатасида ўз изланишларини олиб борган.

Адабий алоқалар соҳасида рус адабиётшунослигида қимматли тадқиқот асарлари яратилган. Н.Г. Неупокаева, В.М. Жирмунский, М.И. Фетисов, Г.И. Ломидзе, Н.И. Конрад, И.С. Брагинский ва бошқаларнинг асарларида адабий алоқаларнинг назарий муаммолари ва методологияси теран ёритилган.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда қардош совет халқлари ўртасида вужудга келган янги алоқа шакллари маданият ва санъат намояндалари ижодида ўз бадиий инъикосини топганлиги қайд этилади. Ёзувчилар, адабиётшуносларнинг ижодий учрашувлари, адабиёт ва дўстлик ҳафталикларининг, юбилейлар, хотира кечалари, илмий конференцияларнинг муштарак ҳолда ўтказилиши ва шу каби бир қатор адабий, маданий тадбирларнинг амалга оширилиши халқларимиз ўртасидаги ўзаро таъсирни, уларнинг бир-биридан ўрганиш жараёнларини мунтазам равишда кучайтириб боради. Бу эса ҳар иккала халқ адабий хазинасининг бойишига хизмат қилади.

Мустақиллик йилларида ҳам икки халқ ижодкорлари бадиий таржима воситасида бир-бирларининг ижодларидан фойдаланган ҳолда ҳаёт учун ниҳоятда характерли бўлган мавзуларни турли-туман адабий шаклларда акс эттирмоқдалар. Бу манзара бағишлов ва назираларда, услубда ва бадиий унсурларнинг ўхшашлигида, бир-биридан фойдаланиб, бир-бирини

ривожлантира боришда ўз аксини топаётир. Бу соҳада олиб борилган тадқиқотлар нафақат миллий, балки халқаро алоқалар учун ҳам муҳим аҳамият касб этган. Озарбайжон ва Ўзбекистон бугунги кун халқаро алоқалар тарихида муҳим роль ўйнамоқда. Уларнинг адабий ва маданий ҳаёти бутун Шарқ ўлкалари учун намунага айланиб улгурган. Шунинг учун ҳам ушбу халқларнинг адабий алоқалар тарихини тадқиқ этиш, бу адабиётларнинг халқаро алоқалардаги аҳамиятини янада оширишга хизмат қилади. Ушбу китоб озар – ўзбек адабий алоқаларининг бир даври масалаларни ўз ичига камраб олганлиги билан аҳамиятлидир.

Буюк ўзбек шоири ва мутаффакири Алишер Навоий Низомий Ганжавийни ўзига устоз деб билган. Фузулий ғазаллари, Насимийнинг ўтли сатрлари қалбларимиздан чуқур ўрин олган. Яқин тарихда Самад Вурғун, Ғафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода, Бахтиёр Ваҳобзода, Абдулла Орипов, Жамол Камол сингари ижодкорларимизнинг самимий-ижодий дўстликларини ибрат қилиб кўрсатиш мумкин. Жамол Камол озарбойжон шоири Бахтиёр Ваҳобзоданинг Муҳаммад Фузулий ҳақидаги «Шабихижрон» достонини, Халил Ризонинг Насимийга бағишланган “Фарёд” драмаси ва бир қатор шеърларини озарбойжон тилидан ўзбекчалаштирган.

Бу муносабатлар ҳам ҳар икки мамлакатнинг мустақилликкача эришган ютуқлари деб айтсак, мустақиллик йилларида бу алоқалар яна ҳам мустаҳкамланди. Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги маданий ҳамкорликнинг ёрқин тимсоли сифатида Низомий университети рўпарасида салобат бахш этиб турган Низомий Ганжавий ҳайкалини айтиб ўтишимиз мумкин. Бу ҳайкал, нафақат ажойиб ҳайкалтарошлик асари балки, халқимизнинг Низомий даҳосига бўлган чуқур ҳурмати, қардош озарбайжон халқига, унинг қадимий тарихи, маданияти, унинг асрлар оша синалган сўнмас руҳи, мустаҳкам иродаси, унинг ёрқин келажагига ҳурмат ва ишонч рамзидир. Шунингдек, Бакуда Алишер Навоийга қўйилган мухташам ҳайкал ҳам ўзбек шоири тимсолида ўзбек халқига бўлган чексиз ҳурмат ва эҳтиром белгисидир.

2012 йил октябр ойида бўлиб ўтган Хусайн Жовиднинг 130 йиллига бағишланган халқаро конференция, 2013 йил декабрдаги Юнус Эмро ижодига бағишланган халқаро конференция, 2016 йил ноябрда бўлиб ўтган “Туркология” курултойининг 90 йиллигига бағишланган халқаро конференциянинг узвий давоми сифатида АМЕАда бўлиб ўтган “Алишер Навоий ва Озарбойжон адабиёти” мавзусидаги конференциялар “Ўзбекистон-Озарбайжон” дўстлигининг мустақиллик даврида янада ривожланиб бораётганлигини кўрсатади.

2017 йилда Шайх Низомий Ганжавийнинг “Махзанул Асрор”, “Лайли ва Мажнун” дostonлари китоб ҳолида нашр этилди ва “Хамса”нинг барча дostonларини ўзбек тилига таржима қилиш ҳақида Озарбойжон маданият маркази билан шартнома имзоланган. Навбатда “Шарафнома” ва “Иқболнома” дostonларини ўз ичига олган “Искандарнома” дostonи нашр этилиш арафасида турибди. Шайх Низомий ҳазратларининг буюк “Хамса” асарини ўзбек миллати китобхонларига армуғон этиш ҳар қандай мукофот ва тақдирланишдан юксакдир. Ушбу китобнинг нашр этилиши борасида ҳам Озарбойжон маданият маркази раҳбари Самир Аббасовга ўзбек китобхонлари номидан чуқур миннатдорчилигимизни билдирамыз.

Бу фактларнинг ҳаммаси ўзбек ва озарбайжон адабиётларининг қадимий ва амалий алоқалари яна ҳам давом этаётган бугунги мустақиллик даврида унинг авлодлар томонидан тобора ривожлантириб борилаётгани ҳам табиий ва қонуний эканлигини кўрсатади.